

4416

۲۵۵

۱

۴۴۸

لوتان نا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

www.ketab.ir

تبییین فی دینی حایطه

در فرآیند نهضت امام حسین علیه السلام

حسین قاضی خانی

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

تبیین تاریخی جایگاه کوفیان

در فرآیند نهضت امام حسین (ع)

حسین قاضی خانی

ناشر

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

تهیه

پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت (ع)

سرپرستار

محمدباقر انصاری

ویراستار

فاطمه رحیمی بهشت‌آباد

لیتوگرافی، چاپ و صحافی

چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

چاپ اول: تابستان ۱۳۹۸

شمارگان: ۴۰۰

قیمت: ۷۰۰۰ تومان

عنوان: ۵۱؛ مسلسل: ۸۳۱

نشانی

قم، خیابان معلم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، نشر

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

تلفن و دورنگار: ۳۷۸۳۲۸۳۳ - ۰۲۵

ص.پ: ۳۷۱۸۵/۳۶۸۸

کدپستی: ۳۷۱۵۶۱۶۵۹۱

مراکز پخش

۱. قم، میدان شهدا، تلفن و دورنگار ۳۷۸۳۲۸۳۴ - ۰۲۵

۲. تهران، خیابان انقلاب، روبروی در دانشگاه تهران.

پاساژ فروزنده، طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن:

۰۲۱ - ۶۶۹۵۱۵۳۴

وب‌گاه: www.pub.isca.ac.ir

رایانامه: nashr@isca.ac.ir

فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir

فروشگاه نشر دیجیتال: www.pajooahaan.ir

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

سرشناسه:

قاضی خانی، حسین، ۱۳۵۶

عنوان و نام پدیدآور:

تبیین تاریخی جایگاه کوفیان در فرآیند نهضت امام حسین (ع) / حسین قاضی خانی؛ تهیه

پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت (ع)

مشخصات نشر:

قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ

اسلامی، ۱۳۹۸

مشخصات ظاهری:

۴۴۸ ص.: مصور

شابک:

۷۰۰۰۰ ریال

978-600-195-517-4

وضعیت فهرست‌نویسی:

فیا

یادداشت:

کتابنامه: ص. [۴۰۳] - ۴۱۷؛ همچنین به صورت زیر درج شده است

یادداشت:

نمایه

موضوع:

حسین بن علی (ع)، امام سوم، ۴ - ۶۱ق.

موضوع:

واقعه کربلا، ۶۱ق.

موضوع:

کوفه (عراق) - اوضاع اجتماعی - قرن ۶۱ق.

موضوع:

کوفه (عراق)

شناسه افزوده:

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ

اسلامی، پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت (ع)

رده‌بندی کنگره:

BP ۴۱/۷۶

رده‌بندی دیویی:

۲۹۷/۹۵۳

شماره کتابشناسی ملی:

۵۷۸۹۱۸۶

۱۳	سخنی با خواننده
۱۷	مقدمه

گذری بر اصول پژوهش

۲۱	بیان مسئله
۲۳	پرسش‌ها
۲۴	روش
۲۴	فرضیه‌ها
۲۵	نوآوری
۲۶	پیشینه
۳۱	نگاهی به منابع
۳۱	منابع پی‌ریزی ساختار روشی:
۳۲	منابع در بخش فراهم آوردن داده‌های تاریخی:

فصل اول: کلیات

۴۳	۱. آشنایی با ادبیات تحقیق
۴۳	۱-۱. تبیین

- ۱-۱-۱. تبیین و مفاهیم مرتبط ۴۶
- ۱-۱-۱-۱. توصیف ۴۷
- ۱-۱-۱-۲. توضیح و شرح ۴۷
- ۱-۱-۱-۳. تفسیر ۴۸
- ۱-۲. تبیین تاریخی ۴۸
- ۱-۲-۱. مطالعه تاریخی و ویژگی‌های آن ۴۹
- ۱-۲-۲. روش پژوهش در تاریخ ۵۵
- ۱-۲-۳. سنجده‌های تبیین تاریخی ۶۱
- ۱-۲-۳-۱. تبیین پاسخی به چرایی ۶۱
- ۱-۲-۳-۲. تبیین براساس روش تاریخی ۶۳
- ۱-۳. فرآیند ۶۵
۲. آشنایی با کلیات ۶۶
- ۲-۱. جغرافیای تاریخی کوفه ۶۶
- ۲-۲. جغرافیای طبیعی کوفه ۶۷
- ۲-۳. جغرافیای انسانی کوفه ۶۸
- ۲-۳-۱. کالبد شهری ۷۰
- ۲-۳-۲. جمعیت کوفه ۷۴
- ۲-۳-۳. منصب عرافه ۷۶

فصل دوم: تبیین تاریخی جایگاه کوفیان

در امتناع امام حسین (ع) از بیعت با یزید

۱. نظرهای مطرح در جایگاه کوفیان در مسئله امتناع امام حسین (ع) از بیعت ۸۱
- ۱-۱. نقش داشتن کوفیان در تصمیم امام حسین (ع) ۸۱

- ۱-۱-۱. ارتباط کوفیان و امام حسین علیه السلام به هنگام صلح برادر ۸۲
- ۱-۱-۲. ارتباط کوفیان و امام حسین علیه السلام در پی شهادت امام مجتبی علیه السلام ۸۳
- ۱-۱-۳. ارتباط کوفیان و امام حسین علیه السلام در پی شهادت حجر ۸۴
- ۱-۱-۴. ارتباط کوفیان و امام حسین علیه السلام به هنگام مطرح شدن ولا یتعهدی یزید ۸۵
- ۱-۲. نقش نداشتن کوفیان در تصمیم امام علیه السلام ۹۰
۲. تبیین تاریخی مسئله امتناع امام علیه السلام از بیعت ۹۲
- ۲-۱. توصیف نخستین قدم در تبیین ۹۳
- ۲-۲. چرایی امتناع امام علیه السلام از بیعت با یزید از نگاه تاریخ ۹۶
- ۲-۲-۱. چرایی «ثلی لا یبایع مثله» ۱۰۲
- ۲-۳. بررسی جایگاه کوفه، عهدنامه و مسئله خواب در تصمیم امام علیه السلام مبنی بر ۱۰۳
- امتناع از بیعت ۱۱۷
- ۲-۳-۱. چگونگی شروع اندیشه ۱۱۸
- ۲-۳-۲. فهم مخاطب از فضای صدور رفتار ۱۲۱
- ۲-۳-۳. امام علیه السلام و موضع امتناع از بیعت ۱۲۶
- ۲-۳-۴. توجه به چرایی خروج امام علیه السلام از مدینه ۱۲۸

فصل سوم: تبیین تاریخی پیوند کوفیان و نهضت امام حسین علیه السلام

۱. چگونگی پیوند کوفیان با حرکت امام حسین علیه السلام ۱۴۹
- ۱-۱. کاوشی در تعداد و متن نامه‌ها ۱۵۲
- ۱-۱-۱. نخستین نامه ۱۵۶
- ۱-۱-۲. دومین نامه‌ها ۱۵۹
- ۱-۱-۳. سومین نامه‌ها ۱۶۱
- ۱-۱-۴. نامه‌ای از غیر شیعیان ۱۶۳

- ۱-۵. نامه‌هایی دیگر ۱۶۷
۲. هدف کوفیان از دعوت امام حسین علیه السلام ۱۷۱
- ۲-۱. محتوای نامه‌ها ۱۷۱
- ۲-۲. فهم نقش آفرینان هم عصر ۱۷۳
۳. چرایی دعوت کوفیان از امام حسین علیه السلام ۱۷۴
- ۳-۱. انگیزه‌های ناظر به دوران معاویه ۱۷۶
- ۳-۱-۱. حکومت به زور سرنیزه ۱۷۷
- ۳-۱-۲. غصب ثروت‌های عمومی ۱۸۱
- ۳-۱-۳. مبارزه با یاد و نام امام علی علیه السلام ۱۸۳
- ۳-۱-۳-۱. مخالفت از نشر فضایل ۱۸۳
- ۳-۱-۳-۲. حدیث‌سازی برای تقدیس چهره عثمان ۱۸۵
- ۳-۱-۴. ارباب و کشتار شیعیان ۱۸۸
- ۳-۱-۵. عمل به غیر سنت اسلام ۱۹۱
- ۳-۲. انگیزه‌های ناظر به یزید ۱۹۱
- ۳-۲-۱. شخصیت یزید ۱۹۱
- ۳-۲-۲. حکومت به اجبار ۱۹۴
- ۳-۳. انگیزه‌های ناظر به شخصیت امام حسین علیه السلام ۱۹۵
- ۳-۴. انگیزه‌های ناظر به نظام قبیله‌ای ۱۹۶
۴. انگیزه‌های امام علیه السلام در پاسخ به دعوت کوفیان ۲۰۰
- ۴-۱. فشار حاصل از مقابله با نام امام علی علیه السلام و ارباب شیعیان ۲۰۱
- ۴-۲. واکنش به زیرپانهادن سنت‌ها و زنده‌شدن بدعت‌ها ۲۰۳
- ۴-۳. امید به اصلاح جامعه ۲۰۳

۲۰۵	۵. کاوشی در هدف امام حسین علیه السلام از قیام
۲۰۹	۵-۱. مرحله مدینه
۲۰۹	۵-۱-۱. هدف برپایی حکومت
۲۱۱	۵-۱-۲. هدف شهادت
۲۱۳	۵-۲. مرحله مکه
۲۱۴	۵-۲-۱. امید به برپایی حکومت
۲۱۵	۵-۲-۱-۱. دل‌نگرانی در حال امید به برپایی حکومت
۲۱۶	۵-۲-۲. جایگاه اندیشه شهادت در دوران مکه
۲۱۸	۵-۲-۳. تبیین مسئله تعجیل‌نداشتن امام حسین علیه السلام در رفتن به جانب کوفه
۲۲۵	۵-۳. مرحله خروج از مکه و ترسیم فضای حاکم بر خروج کاروان امام علیه السلام
۲۳۹	۵-۳-۱. کوفه تنها بارقه امید برای یاری
۲۴۲	۵-۴. مرحله خروج از مکه تا ورود به کربلا
۲۶۳	۵-۴-۱. بررسی مسئله انبوهی مهاجرت‌کنندگان
۲۶۷	۵-۵. مرحله کربلا
۲۷۰	۵-۶. حاصل سخن در باب هدف امام علیه السلام در قیام از نگاه گزارش‌های تاریخی

فصل چهارم: تبیین تاریخی بازماندن کوفیان از یاری امام حسین علیه السلام

۲۷۶	۱. بررسی میزان هم‌رأیی کوفیان در دعوت از امام حسین علیه السلام
۲۷۷	۱-۱. ترکیب جمعیتی کوفه
۲۷۷	۱-۱-۱. ترکیب جمعیتی کوفه از بُعد قومی
۲۸۰	۱-۱-۲. ترکیب جمعیتی کوفه از منظر دینی
۲۸۱	۱-۱-۳. ترکیب جمعیتی کوفه از بعد ساختار سیاسی
۲۸۱	۱-۱-۳-۱. هواداران اهل بیت علیهم السلام

- ۲۸۵..... ۱-۳-۲. خوارج
- ۲۸۶..... ۱-۳-۳. هواداران جریان اموی (عثمانیه)
- ۲۸۶..... ۱-۳-۴. حامیان اندیشه اعتزال
- ۲۸۷..... ۱-۲. دعوت‌کنندگان از امام (ع) برای آمدن به کوفه
- ۲۸۷..... ۱-۲-۱. شیعیان محور دعوت
- ۲۸۸..... ۱-۲-۲. منحصرنبودن دعوت به شیعیان
- ۲۸۸..... ۱-۲-۳. تعداد و شخصیت دعوت‌کنندگان
- ۳۰۷..... ۱-۲. بررسی مسئله بیعت با مسلم بن عقیل
- ۳۱۵..... ۱-۴. تبیین تاریخی میزان هم‌رأیی کوفیان در دعوت از امام حسین (ع)
- ۳۳۱..... ۲. چرایی بازماندن شیعیان کوفه از یاری امام حسین (ع)
- ۳۳۶..... ۲-۱. نقش تشنت حاکم بر فضای کوفه
- ۳۳۶..... ۲-۱-۱. تشنت بر آمده از پیدمان کالبد شهری
- ۳۴۱..... ۲-۱-۲. تشنت بر آمده از فضای درگیری
- ۳۴۵..... ۲-۱-۳. چالش هویت مذهبی و هویت قبیله‌ای
- ۳۴۷..... ۲-۲. نقش حاکمان کوفه
- ۳۵۰..... ۲-۳. مراحل نهضت شیعی در کوفه و عوامل مؤثر بر آن
- ۳۵۰..... ۲-۳-۱. مرگ معاویه آغاز حرکت علنی
- ۳۵۴..... ۲-۳-۲. ورود مسلم بن عقیل مرحله هم‌پیمانی بیشتر
- ۳۶۰..... ۲-۳-۳. مرحله اطلاع‌یافتن نعمان از حوادث پنهان کوفه
- ۳۶۴..... ۲-۳-۴. مرحله امارت عبیدالله بن زیاد بر کوفه و سرکوب نهضت
- ۳۶۴..... ۲-۴. عوامل سرکوب‌کننده نهضت شیعیان کوفه
- ۳۶۵..... ۲-۴-۱. نقش استبداد حاکمیت
- ۳۷۳..... ۲-۴-۲. دستگیری هانی، ذبح نهضت شیعیان کوفه

- ۲-۴-۱. تعامل تشنت، حاکمیت مستبد و اشرافیت ۳۸۳
- ۲-۴-۳. قطع راه‌های ارتباطی کوفه و امام علیه السلام ۳۸۸
- ۲-۵. سستی و تزلزل شیعیان ۳۹۰

- نتیجه ۳۹۳
- ضمائم ۴۰۱
- کتابنامه ۴۰۳
- نگارنده‌های الکترونیکی ۴۱۷

نمایه‌ها

- آیات ۴۱۹
- روایات ۴۲۰
- موضوعات ۴۲۱
- اعلام و مشاهیر ۴۳۳
- کتاب‌ها ۴۴۲
- مکان‌ها ۴۴۵
- مقاله‌ها ۴۴۷

سخنی با خواننده

مطالعه درباره امام حسین علیه السلام و قیام آن حضرت پیوند ناگسستنی با کوفه و کوفیان دارد و شایسته عاشورا و عوامل و پیامدهای آن بدون توجه به کوفه شناخت کاملی نخواهد بود. بهری که پیوندش با حسین بن علی علیه السلام از عصر خلافت امیرالمؤمنین آغاز و پس از شهادت آن حضرت، به ویژه پس از تحمیل صلح بر امام مجتبی علیه السلام و سلطه معاویه بر خلافت بیشتر شد و تا مرگ معاویه و حکومت یزید با نوساناتی ادامه یافت و در جریان کربلا به اوج خود رسید. این ارتباط سبب اظهار نظرهای گوناگون و گاه ایجاد شبهاتی درباره نقش کوفیان گردیده، به گونه ای که برخی قیام امام را از آغاز تا انجام مرتبط با کوفه می دانند؛ در حالی که داده های تاریخی خلاف آن را نشان می دهند. اگرچه کوفیان همواره با امام حسین علیه السلام در ارتباط بودند و از آن حضرت برای قیام دعوت می کردند، در بیعت نکردن ایشان با یزید چه به عنوان ولیعهد معاویه و چه به عنوان خلیفه، ارتباطی با عراق و کوفیان دیده نمی شود و این ارتباط و خواسته کوفیان از امام برای پذیرش رهبری جریان ضد اموی و ضد یزید، از دوران پسامدینه آغاز می شود؛ زمانی که خبر خروج امام از مدینه و بیعت نکردن با یزید به گوش کوفیان رسید و دعوت نامه ها به سوی ایشان فرستاده شد.

ادامه حرکت امام حسین علیه السلام از مکه تا کربلا و شهادت ایشان ارتباط وثیقی با کوفه دارد. اینکه کوفیان چه اندازه در جریان قیام حسین بن علی علیه السلام نقش داشتند و چه اقداماتی انجام دادند و ارتباط آنان با امام چه اندازه در حرکت ایشان به سوی عراق تأثیرگذار بود، از نکاتی هستند که شناخت نهضت حسینی بدون فهم آنها ناممکن است. پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام که تبیین زوایای مبهم و ناپیدای زندگانی معصومان علیهم السلام به ویژه حسین بن علی علیه السلام را از اهداف و مأموریت‌های خود می‌داند، تا کنون آثار متعددی درباره قیام حسینی علیه السلام به علاقه‌مندان این حوزه ارائه کرده است. کتاب پیش رو ثمره تلاش علمی جناب آقای دکتر حسین قاضی‌خانی است که با نظارت استادان این حوزه تقدیم عاشورا پژوهان می‌شود.

بی‌تردید اجرای این پژوهش و غنای علمی آن مدیون تلاش‌های ارزنده مدیر محترم گروه سیره اهل بیت علیهم السلام حجت الاسلام والمسلمین آقای علی اکبر ذاکری، ارزیابان محترم پژوهشی حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای محمدرضا هدایت‌پناه و آقای دکتر سیدحسین فلاح‌زاده، اعضای محترم شورای پژوهشی پژوهشکده آیت الله محمدهادی یوسفی غروی، حجج اسلام آقایان رمضان محمدی، محمدجواد صاحبی، سیدقاسم رزاقی، علی الهی‌تبار، آقای دکتر نعمت الله صفری فروشانی، مدیر محترم امور پژوهشی حجت الاسلام والمسلمین مهدی نورمحمدی، کارشناس محترم گروه حجت الاسلام آقای سیدرسول کاظمی نسب و جناب آقای مهدی بنی حسن است که شایسته است از زحمات و تلاش‌های ایشان قدردانی شود.

همچنین از رئیس محترم پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر نجف لک‌زایی تشکر می‌کنم که بدون پشتیبانی و

یاریگری بی دریغ و مؤثر ایشان، پژوهش پیش رو به سرانجام نمی‌رسید. نیز بایسته و شایسته است از نشر پژوهشگاه که فرایند آماده‌سازی اثر و چاپ و نشر آن را بر عهده داشتند، سپاسگزاری کنم.

پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم‌السلام به منظور حیات و بالندگی علم و دانش، آثار خود را در اختیار جامعه علمی قرار می‌دهد و پیشاپیش از انتقادهای و پیشنهادهای علمی همه استادان، صاحب‌نظران و پژوهشگران محترم استقبال می‌کند. امید است این فعالیت‌های علمی زمینه‌ساز رشد و پویایی دانش تاریخ و به دنبال آن تمدن اسلامی شود.

دکتر حمیدرضا مطهری

رئیس پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم‌السلام

مقدمه

در سخن از نقش کوفیان در حرکت امام حسین علیه السلام، گروهی این پیوند را چنان می بینند که حرکت امام علیه السلام از بیعت نکردن تا شهادت را بر اساس آن تحلیل می کنند و در مقابل گروهی دیگر تنها بخشی از نهضت حضرت را در ارتباط با کوفیان قابل رصد می دانند.

جایگاه کوفیان در فرایند نهضت حضرت از جنبه های مختلفی قابل بررسی است و نگاه تاریخی به دلیل بازشناسی الگوهای شکل گیری واقعه، جایگاه خاص خود را دارد. در این پژوهش با بهره گیری از روش تبیین تاریخی که هدف از آن ورود به لایه هایی فراتر از پوسته رویین حوادث تاریخی به منظور فهم ژرفای وقایع است، ضمن فراچنگ آوردن داده ها، سیرال انجرائی رخ دادن حوادث گرفته می شود تا در این میان ضمن دستیابی به علل وقوع رویداد در محدوده گزارش های تاریخی، به گونه ای داده های قابل اعتماد را دیگر داده ها نیز شناسایی گردند.

با توجه به تبیین تاریخی انجام شده، مسئله امتناع امام حسین علیه السلام از بیعت، در پیوند با کوفه نبوده است و ریشه در عوامل ذیل داشته است: شایستگی امام حسین علیه السلام بر امر خلافت، رفتارهای معاویه و بی لیاقتی یزید در خلافت بر مسلمانان. پیوند کوفیان با قیام امام نیز به دلیل فشارهای حکومت اموی بر

شیعیان کوفه، نالایقی یزید برای حکمرانی و جایگاه امام حسین (ع) به عنوان محور گردآمدن شیعیان در کنار ایشان، در مرحله مکی حرکت امام (ع) صورت پذیرفته است. امام حسین (ع) که امر به معروف و نهی از منکر را هدف قیام خویش خوانده بود، به منظور اصلاح جامعه بدان دلیل که تنها بارقه امید برای یاری امام در راستای این اصلاح در کوفه دیده می‌شد، مسیر کوفه را در پیش گرفت. در تبیین بازماندن کوفیان از یاری امام حسین (ع)، پراکندگی طرفداران امام در میان قبایل کوفه نقشی اساسی دارد؛ همچنین بدان روی که برخی سران شیعه به حکام حضور مسلم در کوفه در کنار وی گرد نیامدند، با ورود عبیدالله به کوفه و جمع آمدن سران قبایل و اشراف کوفه نزد او، اوضاع کوفه به جانب طرفداران گروه اموی چرخیده و در نهایت دستگیری هانی و حوادث مرتبط با آن گسیختگی انسجام شیعه در کوفه را به همراه آورد و عبیدالله توانست با کنترل شدید مسیرهای منتهی به کوفه مانع ارتباط گیری شیعیان و امام حسین (ع) و پیوستن طرفداران حضرت به ایشان گردد. تزلزل و سستی کوفیان در پایبندی به عهد خویش مبنی بر یاری امام نهضت تأثیر این حوادث بروز ویژه دارد.

باید دانست در ترسیم چگونگی حرکت امام، گزارش‌های تاریخی اهمیتی دوچندان می‌یابد؛ لذا اهتمام به بازخوانی گزارش‌های منابع کهن برای دست‌یازیدن به واقعیت تاریخی در این اثر نمود بارزی یافته است. اهمیت بازخوانی گزارش‌ها زمانی بیشتر آشکار می‌شود که در مواجهه با برخی دانسته‌های عمومی از وقایع پیرامونی این نهضت، خوانش جدیدی از آنها شکل می‌گیرد.

در اینجا بر خود فرض می‌دانم از رهنمودهای استادان گرامی دکتر نعمت‌الله

صفری فروشانی و دکتر محسن الویری به دلیل خوشه‌چینی از خرمن دانش ایشان در سامان‌بایی و به‌ثمرنشستن این اثر قدردانی نمایم. همچنین از تلاش‌های دکتر سیدحسین فلاح‌زاده و استاد محمدرضا هدایت‌پناه به دلیل ارزیابی علمی این پژوهش سپاسگزاری می‌کنم و کوشش دکتر حمیدرضا مطهری و نشر پژوهشگاه در به‌زیور طبع آراسته‌گردیدن آن را قدر می‌نهم. سپاس ویژه از مادر، همسر و فرزندانم که در ایام تدوین این اثر، کاستی‌هایم را در توجه به ایشان بر من نادیده گرفتند. و در آخر؛

ممنونم که همه از لطف پدر بود که او

عوض قصه به بالین سرم گفت حسین علیه السلام

پدرم! روح شاد و یادت گ. امی باد

حسین قاضی‌خانی